
צבי לשם

תפקיד הספרייה והספרן בבית הספר הציוני-דתי הפוסט-מודרני באור חזונו החינוכי של הרב שג"ר

המאמר מטרתו לסכם את החזון החינוכי הציוני-דתי הפוסט-מודרני של הרב שמעון גרשון רוזנברג (שג"ר) ז"ל, כפי שהוא מתואר בספרו "לוחות ושברי לוחות: הגות יהודית נוכח הפוסטמודרניזם" ולפתוח דיון בהשלכותיו של חזון זה על ספריית בית הספר ועל תפקיד הספרן. נתחיל בבעיות החינוכיות שעמן מתמודד החינוך הציוני-דתי לנוכח האתגר הפוסט-מודרני. אחר נשווה את שיטתו של הרב שג"ר לעומת זו של אילן גור-זאב בספרו "לקראת חינוך לגלותיות: רב תרבותיות, פוסט-קולוניאליזם וחינוך שכנגד בעידן הפוסט-מודרני". נדגים את גישתו החינוכית של הרב שג"ר באמצעות הדגם החינוכי של ליל הסדר, ונראה איך אפשר ליישם דגם כזה לא רק פעם בשנה בחיק המשפחה, אלא גם בעשייה היומיומית שבבית הספר. הדיון בחלק זה של המאמר מבוסס על דברי הרב שג"ר עצמו. בחציו השני של המאמר נדון בחזון ספריית בית הספר לאור משנתו של שג"ר, דיון שלא נמצא בכתבי הרב שג"ר, ולכן הוא ספקולטיבי יותר מהראשון. נעמוד על הקשיים של יישום תכנית כזאת ועל יתרונותיה.

הקדמה

בספרו "לוחות ושברי לוחות: הגות יהודית נוכח הפוסטמודרניזם", הרב שמעון גרשון רוזנברג (שג"ר) ז"ל דן בין היתר בסוגיות חינוכיות עכשוויות, במיוחד במסגרת החינוך הדתי (שג"ר, 2013). ספר זה מהווה המשך והרחבה של רעיונות שהרב הציג לראשונה בספרו "כלים שבורים: תורה וציונות-דתית בסביבה

פוסטמודרנית" (שג"ר, תשס"ד).¹ בספר הראשון, שנתקבל בביקורת חריפה על ידי רבנים מהמגזר הדתי-לאומי,² מיקד הרב שג"ר את הדיון החינוכי בתהליכים שעוברים על ישיבות הציונות הדתית בכלל ועל ישיבות ההסדר בפרט. בין היתר הואשם הרב בכך שאינו נלחם בפוסט-מודרניזם אלא מקבל אותו, דבר שכבר מובן מאיליו בספרו החדש.³ בספר זה הדיון החינוכי הוא כללי יותר ויש בו ניסיון לתאר בתי ספר דתיים, יסודיים ותיכוניים, נוכח אתגרי הפוסט-מודרניזם. הרב שג"ר עוסק שם גם בתאוריה וגם ביישום של רעיונותיו בשדה החינוכי. במאמר זה ננסה לעמוד בקיצור על החזון החינוכי של הרב שג"ר לבית הספר הציוני-דתי הפוסט-מודרני (להלן: צ"פ), ולאור זה להציע קווים מנחים לתפקיד הספרייה והספרן הבית ספרי בקהילה חינוכית כעין זו.

האתגר החינוכי

לדעתו של הרב שג"ר, החינוך הציוני-דתי (להלן: צ"ד) נמצא במשבר בעיקר משום שהחינוך סובל מעודף מטען אידאולוגי. הסיבות לכך נעוצות גם במודרנה, שבה האנושות קידשה את האידאולוגיות הגדולות, וגם בגלל המצב הייחודי של הציונות הדתית, שמצד אחד משתדלת לשמור על המסורת, ובד בבד להיפתח לערכים מודרניים כמו חופש, דמוקרטיה, מדע וציונות. המצב הזה גורם לצעיר הצ"ד לחיות עם "ריבוי זהויות". הוא כבר אינו מרגיש "בבית" במסורת היהודית כמו הצעיר החרדי, וגם אינו מסוגל להיפתח לגמרי לערכים מערביים כמו עמיתו החילוני. נעשו ניסיונות שונות להתמודד עם הקונפליקט הזה, כולל פרויקט ההרמוניזציה של הראי"ה קוק בישראל והמידור של הגרי"ד סולובייצ'יק והאורתודוקסיה המודרנית בארה"ב.⁴ החינוך המבוסס על שיטות אלה מנסה להעביר אידאולוגיה קשוחה לחניכיו בניסיון להביא אותם לסוג של איזון בין ערכים הסותרים בין היהדות התורנית ובין המודרנה המערבית. לדעתו של הרב

¹ יש לציין שספר זה יצא לאור בחייו של הרב שג"ר, מה שאין כן רוב ספריו ובהם "לוחות ושברי לוחות", שיצאו לאור לאחר מותו. אני רוצה להודות לגב' קרין ברקמן שקראה את המאמר בגרסה מוקדמת והציעה תיקונים חשובים.

² ראו למשל הביקורת של הרב יובל שרלו (תשס"ה), הנחשב ל"פתוח" יחסית בקרב הרבנים של הציונות הדתית.

³ זכור לי שבכנס לרפואתו של הרב שג"ר בסיון תשס"ז השווה הרב יהודה עמיטל ז"ל בין הרב שג"ר לתנא ר' מאיר, שחבריו לא יורדו לסוף דעתו. כמו כן אמר (לפי זכרוני): "כל הרבנים רואים רק חושך בפוסט-מודרניזם, אבל הרב שג"ר רואה שם אור".

⁴ על שיטותיהם בלימוד הגמרא הישיבתי ראו שג"ר, תשס"ט, עמ' 105–148.

שג"ר, דרכים אלה כבר אינן רלוונטיות בעולם הפוסט-מודרני שלנו, וזה מכמה סיבות. קודם כול אנחנו נמצאים במצב שבו כל "אמת", ובוודאי כל "סיפור-על", נפסלים מראש. לכן קל וחומר שכל אידאולוגיה נפסלת גם היא. כמו כן ריבוי האמתות והזהויות המאפיינות את העידן שלנו מקשות מאוד על פרויקט ההרמינוזציה של הרב קוק. זה נכון במיוחד עבור הצעיר הצ"ד שלא גדל באווירה התורנית שבה צמח הראי"ה. מאידך גיסא, דרך המידור שהציע הגרי"ד עלול לגרום לדמות רוחנית רדודה. בעקבות כל אלה התלמיד הצ"ד בעצם איבד את זהותו ואת תחושת ה"ביתיות" שבחינוכו, ונמצא במצב של תלישות דתית. הרב שג"ר מעלה שלוש חלופות לפתרונות אפשריים לאתגר החינוכי הזה: "המסורתיות כדרך חיים", "חרדיות מתוקנת כהשעיית המציאות" ו"חינוך לערכים סותרים". אין כאן המקום לעסוק בחלופות אלה. במסגרת זו נפנה לכיוון החינוכי העיקרי שהרב שג"ר מציע: "גלות בתוך ביתיות", גישה הדומה לגישת "חינוך לערכים סותרים" בתוספת הדגשות שונות.⁵

גלות בתוך ביתיות

בפרק "גלות בתוך ביתיות" הרב שג"ר מתמודד בעיקר עם ספרו של אילן גור-זאב, "לקראת חינוך לגלותיות: רב תרבותיות, פוסט-קולוניאליזם וחינוך שכנגד בעידן הפוסט-מודרני" (גור-זאב, 2004). גור-זאב מערער על המושג חינוך בכלל ורואה בו אינדוקטרינציה ו"תכנות". הוא טוען שבמצבנו הנוכחי כל ניסיון להגיע ל"נקודת אחיזה" נכשל וכל עמדה מוחלטת של "בית" תמיד תתנגש ב"ביתו של האחר". בסופו של דבר חינוך כזה יוביל, לטענתו, לסוג של מיסטיקה ואקסטזה. לכן עלינו כחברה לוותר על הבית ועל האמת כדי להגיע לשלום. ובכלל, טוען גור-זאב, שבעולם הפוסט-מודרני אין אפשרות ל"ביתיות" ולכן אנחנו חייבים לוותר על הביתיות ולחנך לגלותיות אינטלקטואלית וקיומית.⁶

⁵ שלוש ה"חלופות" מופיעות בספר בפרק "חינוך ואידיאולוגיה", עמ' 180–207. רעיון "גלות בתוך ביתיות" נדון בפרק נפרד: "גלות בתוך ביתיות: חינוך דתי בעידן פוסטמודרני", שם, עמ' 208–226. יש לזכור שהספר הוא קובץ של מאמרים שונים של הרב שג"ר שנערכו יחד לאחר פטירתו.

⁶ מובן שלעמדה חינוכית כזאת השלכות פוליטיות-תרבותיות ברורות ככיוון הפוסט-ציוני, בדומה לעמדות של "גלותיים" כמו רוזנצווייג (המוקדם) ועוד, ואכמ"ל. ראו גור-זאב, 2004, פרק ג: "אדוארד סעיד כמחנך: פוסט-קולוניאליזם וחינוך רב-תרבותי בישראל/פלסטין", עמ' 49–76.

הרב שג"ר אינו מוכן לקבל את כל דברי גור-זאב, והוא רואה בהם פוסט-מודרניזם "קשה", בעוד שהוא, הרב שג"ר, מצדד בפוסט-מודרניזם "רך".⁷ נוסף לכך, הרב שג"ר אכן מסכים שבכל מעשה חינוכי יש משהו מ"תכנות", ודווקא בנקודה זו גור-זאב נופל בפח כי גם דרכו החינוכית היא תכנות, אלא רק בכיוון אחר! בשלב זה של הדיון מציג הרב שג"ר את החזון החינוכי שלו עצמו, המשלב אלמנטים מהפוסט-מודרניזם (הרך) עם החינוך לערכים דתיים וציוניים שאינו מבוסס (לפחות בשאיפה) על העברת מטען יתר אידאולוגי לתלמיד. חזון חינוכי זה מבוסס על המושג של "גלותיות בתוך ביתיות".⁸ בלשון הרב שג"ר, "החינוך הנו בהכרח רב-תרבותי; איני צריך לבסס את דבקותי בדרכי על שלילת דרכו של האחר, אלא על לגיטימציה מלאה לאחרות של עצמי [...] תחושת הנבחרות אינה עליונות, אלא אחרות וזרות [...] לפיכך, החינוך הדתי יתבסס לא על נאמנות כפייתית, או על שלילת אפשרויות אחרות, אלא על בחירה בעצמי" (שג"ר, 2013, עמ' 212–213). במילים אחרות, הרב שג"ר שולל את הניסיון שהוא מזהה בחינוך הצ"ד לשכנע את התלמיד לפסול כל אופציה אמונית אחרת מתוך ההבנה שהגישה הצ"ד לקיום מצוות, לאמונה וליחס לחברה ולמורנה היא הטובה ביותר או אפילו הגישה הלגיטימית היחידה. הבעיה עם גישה חינוכית כזו איננה רק שהיא במידה רבה מועדת לכישלון, אלא שהיא גם שקרית במידה רבה. לא רק משום שבחברה העכשווית כל האופציות האמוניות והחילוניות אכן קיימות, אלא גם משום שגישה חינוכית כזאת באמת מהווה סוג של תכנות ואיננה משאירה מרחב לעבודת ה' מתוך אמונה אמיתית ושכנוע פנימי עמוק.

כהדגמה לגישתו נביא את מבטו על סדר ליל חג הפסח כדגם למעשה חינוכי שעליו אפשר לבסס גם את הנעשה בבית הספר (שם, עמ' 219–222).⁹ הרב שג"ר רואה בו מטפורה של "רחם ומשפחה" ש"משלב בין גלותיות וביתיות". העובדה שהסדר מתרחש בבית ולא בבית הספר (או בבית הכנסת) כבר מקנה לו מעמד חינוכי מיוחד. יתר על כן, אופיו הדיאלוגי, המבוסס על דו-שיח, שאלות ותשובות, מקנה לליל הסדר שותפות, ו"אין חינוך ללא שותפות". באשר

⁷ אין כאן המקום לדון בדקויות האלה.

⁸ המונח "ביתיות" נמצא רבות בכתבי הרב שג"ר בהקשרים שונים ומגוונים, והוא מייצג סוג של "feeling at home" במובן הקיומי. במקומות רבים הרב שג"ר מזהה את הביתיות עם המושגים של "אינטימיות" ו"ברית" והרגשה של השתייכות טבעית למסורת היהודית.

⁹ שם, עמ' 219–222. וראו עוד שג"ר, תש"ע, עמ' 122–130.

לביתיות, לא רק שהסדר מתקיים בבית, בחיק המשפחה, אלא שיש לו גם אופי מובהק של העברת המסורת המשפחתית-שבטית-לאומית מדור לדור באווירה האינטימית ביותר. אבל לאור זה ניתן לשאול איפה נמצאת כאן הגלותיות. הרב שג"ר מזהה אותה בכמה רמות. קודם כול בטקסט ההגדה עצמו, שעוסק בעיקר בחוויית עם ישראל בגלות, ביציאת מצרים, ואינו מדגיש את ערך ארץ ישראל. נוסף לכך בהגדה יש דגש על כוחו של האל בתהליך הגאולה, ולא על הכוח האנושי (ולכן משה רבנו כמעט ונעלם מההגדה ומליל הסדר). בדברי הרב שג"ר ההגדה "קוראת לנו לשמר את הגלותיות בתוך הגאולה, באמצעות מסירת הכוח לקב"ה". אבל הוא כותב גם ש"גלותיות זו של ליל הסדר איננה ויתור על הבית, אלא דווקא כינונו" (שם, עמ' 221). עד כאן לגבי התכנים ה"גלותיים" בתוכן של ההגדה. אבל מעבר לכך הרב שג"ר מזהה את ממד הגלותיות גם בצורת הסדר, בסגנונו הפדגוגי המיוחד. גלותיות זו מתבטאת דווקא בדו-שיח של השאלות והתשובות של הסדר. "הגלותיות באה לידי ביטוי, למשל, במרכזיות השאלות והקושיות בליל הסדר. עניינן של אלו אינו רק ביצירת הדיאלוג, אלא גם בהכנסת הממד של ההשתאות אל מול האינסופיות האלוקית, השתאות המאתגרת תמידית את הסדר הקיים" (שם).¹⁰ במילים פשוטות, הלגיטימיות של השאלה עצמה מצביעה על לגיטימיות של מושג הגלות, מכיוון שהיא בעצם מכריזה על כך שאנחנו עוד לא הגענו לגאולה השלמה ושנחנו עדיין בתנועה "לקראת". בסופו של דבר השאלה היא איך לתרגם דגם מקומי זה של ליל הסדר המתקיים באווירה משפחתית לדגם של החינוך ממוסד ומתמשך בבית הספר.

בית הספר הציוני-דתי הפוסט-מודרני

איך אנחנו אמורים "להיחלץ מהחינוך כתכנות מבלי לאבד את האווירה האינטימית של ה"ביתיות"? הרב שג"ר פונה לעיקרון הספק (שבדרך כלל נתפס כדבר שמאיים על החינוך לאמונה) וקובע ש"הספק אינו צריך לבוא מן החוץ

¹⁰ אפשר להצביע על מקורות חסידיים שגם בהם רואים בשאלות ותשובות של ליל הסדר סוג של תהליך הגלות והגאולה. לדוגמה ראו רבינוביץ, תרס"א, פסח ב: "לחם עוני שעונין אליו דברים הרבה, והיינו שצריך להיות דרך שאלה ותשובה, הבן שואל מה נשתנה ואביו משיבו [...] וכן במאמר ר"ג, מצה שאנו אוכלין ע"ש מה כו' [...] ואין אומרים סתם מצה שאנו אוכלין ע"ש שלא הספיק כו', רק דרך שאלה ותשובה. והיינו שבליילה צריך האדם להרגיש בנפשו חדשות, שצריך האדם לראות את עצמו כאלו הוא יצא ממצרים כו', והיינו שאז הרגיש אדם בנפשו הרגש חזק שיצא מן המיצר. וכן צריך אדם להרגיש בכל ליל פסח כאלו הוא יצא ממצרים, ולא יהיה הדבר אצלו כדבר הרגל [...] וצריך להרגיש השינוי [...] בכל שנה יציאה מחדשת כאלו הוא יצא ממצרים".

[...] אלא להיות מוטמע בתוך התפיסה הדתית עצמה". זה אכן אפשרי מכיוון שמדובר "ביצירת נאמנות טרום-תודעתית". רק כך יהיה אפשר לשמור על "הסקרנות הספונטנית" של התלמיד וה"לימוד דרך דיאלוג מהמקום האינטימי של המשפחה [...] מאידך גיסא [...] מימד החירות בתוך הלימוד" (שם, עמ' 222). בהמשך הרב שג"ר מצדד ב"הגמשת אופיו של בית הספר", ושם דגש על "חינוך רגשי".¹¹ כאן לא מדובר בשכנוע הרגשי שאנחנו רגילים לפגוש בבתי ספר דתיים, כי "החינוך שלנו עוסק יותר מדי בהטפה ובעיצוב ופחות מדי בהכנסת התלמיד לתוך מרחב רוחני ודתי". למשל, במקום ללמד "שיעורי אמונה" על המחנכים להפנים ש"האמונה היא שפה בפני עצמה, ולכן יש לחוות אותה באופן בלתי אמצעי". אחת הדוגמאות הקלסיות היא הגישה לבעיה הסבוכה של התפילה בבית הספר, שעליה נכתב רבות בשנים האחרונות.¹² הרב שג"ר אינו רואה בלימוד פירושי הסידור או הלכות תפילה את היעד, אלא "לימוד האופן שבו המתפלל מכוון את רגשותיו" שהיא "רכישת מיומנות, וככל מיומנות היא איננה נרכשת באמצעות לימוד תיאורטי [...] אלא בהתנסות". כאן באה לידי ביטוי החשיבות של בית הספר כקהילה, כי "החינוך יקנה תפילה כאשר התלמידים יחוו תפילה באמצעות התפילה המשמעותית של המחנכים, באמצעות שותפות שלהם בעולם עשיר של תפילה" (שם, עמ' 222–223).¹³ עד כאן נראה לכאורה שהרב שג"ר מבקש להעתיק את האווירה של ה"חדר" החרדי לבית הספר הצ"ד, אבל כאן בא המפנה לכיוון הפתיחות: "בשונה מהחינוך החרדי, עלינו להיות פתוחים גם לאחר, פתיחות שאינה פריצות [...] דוקא מתוך הביטחון והאינטימיות עם הקדושה יהיה אפשר לנהל דיאלוג אמתי עם החוץ" (שם, עמ' 223).

¹¹ רעיון "חינוך רגשי" התפתח בעקבות ספרו המהפכני של גרדנר, 1996. לדיון על השימוש בפילוסופיה החינוכית החסידית (ששמה דגש חזק על מרכזיותו של הרגש) ראו מאמרי – לשם, 2014.

¹² ראו למשל הדיונים בפורום למחנכים "Lookjed" של אוניברסיטת בר-אילן.

¹³ אביא סיפור קצר מניסיוני האישי. בעבר עבדתי כמחנך במחנה קיץ יהודי פלורליסטי בארה"ב. שם קיימו שני מנייני תפילה, "מחיצה" ו"שיווינו". החניכים היו מחויבים להופיע באחת המניינים כל יום לתפילת שחרית. אף על פי שהרוב המוחלט של המחנה לא הגדיר את עצמו כ"אורתודקסי", ולכן המניין השוויוני היה גדול בהרבה ממניין "המחיצה" – המחנכים הרגישו שהאווירה במניין השוויוני הייתה חלשה מאוד ולא הבינו למה. אז שאלתי שאלה תמימה, "מי מהצוות משתתף במניין הזה?" התברר לי שאף לא אחד מהצוות הבכיר (הלא אורתודוקסי) השתתף. וזה בניגוד למניין "המחיצה" שלשם באו הרבה אנשי צוות להתפלל מתוך התחייבות הלכתית אישית לתפילה, ולכן החניכים השתתפו אתם בתפילה "טבעית". לא כן במניין השוויוני, שם הילדים הרגישו (ובצדק) שהמבוגרים פשוט מכריחים אותם להתפלל...

224). כאן בעצם נעוץ הסוד של השיטה החינוכית של הרב שג"ר המחפשת איזון בין "ביתיות" ו"שבטיות" ובין חתירה כנה לפתיחות ולחופש. דווקא מתוך הרגשת האינטימיות של בית הספר ("הביתיות") ניתן לקבל גם את האחר מבלי להרגיש מאוים על ידו – וזה מכניס גם את הממד הפוסטמודרני של "הגלותיות" לתוך החינוך מבלי להפקיר אותו לחופש ניהיליסטי והרסני. במובן מסוים הרב שג"ר בוחר בדרך אמיצה. במקום לקבל אחת משתי הגישות, ה"פתוחה" או ה"חרדית", או לחפש "מקום בטוח" באמצע, הוא מבקש לייצור סינתזה אמתית בין שתי גישות שנראות לכאורה הפוכות. לדעתו, רק כך יש סיכוי לחנך לאמונה עמוקה ולמחויבות מלאה לתורה ומצוות מבלי לייצר אדם עם נטיות פונדמנטליסטיות שאינו מסוגל להתמודד בהצלחה עם העולם הפוסט-מודרני.

ומה לגבי יחסי הגומלין בין בית הספר ובין הקהילה? הרב שג"ר קובע ש"בית הספר צריך להיות לא סוכן של הקהילה אלא חלק ממנה". לשם כך דרושה מעורבות הורית, לא רק כביקורת חיצונית על הנעשה בתוך בית הספר, אלא כבסיס לקהילה שתצמח מסביב לו, שבתוכה מתקיימות מגוון פעילויות כמו שיעורי תורה, לימוד "אבות ובנים", "פעילויות חברתיות [...] חסד ועזרה סוציאלית" (שם). מדובר באיזון לא פשוט. מצד אחד, חשוב מאוד שלא יהיה ניתוק בין הבית והקהילה ובין קהילת בית הספר. מצד שני, הזמנה למעורבות הורית בהחלט יכולה להזמין גם לחץ מצד ההורים שעלול לפגוע בחופש של הנהלת בית הספר ומוריו ליצירת אווירה דתית שהיא במידה מסוימת ניסיונית. במערכת הממלכתית-דתית, שבה להרבה הורים השקפת עולם ברורה ואפילו נוקשה, זה עלול להיות בעייתי. ניסיון לחסום מעורבות הורית כדי ליצור "מעבדה" חינוכית נקייה מהשפעות חיצוניות יחזיר את בית הספר למצב הקלסי של הישיבה התיכונית, שמגמתו הייתה להפריד את הבנים מהמשפחה כדי לייצור דגם של "בן תורה" עם כיפה סרוגה. "אם כן", מסכם הרב שג"ר נקודה זו, "ממד הביתיות מחייב את החדרת הממד הקהילתי והמשפחתי לתוך בית הספר ואת הפיכת העולם הדתי למרחב האינטימי של המתחנך [...] ואולם [...] יש חשיבות גם בגלותיות המתבטאת בהכנסת ממד של ביקורתיות וספקות, אולם [...] לא ממקום ציני ומנוכר אלא מתוך כמיהה לאינסופיות האלוקית". בהמשך לנקודה האחרונה הרב שג"ר גם קובע שהיחסים בתוך הקהילה, קרי בין בית הספר ובין החברה, חייבים לשמור על מתח מסוים, כי "הוא אינו אמור לשקף את ערכי החברה, אלא לשמש א'אחר' שלה [...] בית הספר אינו צריך להכשיר את התלמיד לחיים [...] אלא לאתגר את החיים [...] בתפיסת הלימוד מתבקש לחזור מהתפיסה התועלתנית [...] לתפיסה של הלימודים הקלאסיים: לימוד שלא נמדד

בשימושיותו אלא בהילה המתלווה אליו, בגירוי האינטלקטואלי והרוחני שהוא יוצר" (שם, עמ' 224–226). במילים אלה הרב שג"ר נוגע בכמה נקודות חשובות שכל אחת מהן ראויה לדיון בפני עצמה; מצד אחד, בית הספר כמקום חתרני ביחס לחברה הסובבת אותו, ומצד שני, העדפה ברורה ללימודים בתחום הרוח והחברה במקום הדגש על המדעים המדויקים והמתמטיקה המצויים כעת בראש סדרי העדיפות של מערכות החינוך בעולם המערבי בכלל ובישראל בפרט.¹⁴ אלה סוגיות כבדות משקל, ואין ספק שכאשר יהיה ניסיון לתרגם את חזונו החינוכי של הרב שג"ר למעשה, יהיה צורך להתמודד אתן ברמה הפרטנית, לא רק ההצהרתית.

ספריית בית הספר הציוני-דתי הפוסט-מודרני

עד כאן עסקנו בחזון החינוכי של הרב שג"ר, שילוב מפתיע (ולא קל לביצוע!) של "גלותיות בתוך ביתיות", קרי פוסט-מודרניות בתוך העולם הדתי-ציוני. החינוך הזה מבוסס על יצירת אווירה אינטנסיבית של קדושה ומסורת יהודית עם "טעם של פעם" המאפשר לחניכים להיפתח החוצה לאחר ועולמו מבלי להיסחף, והמעודד ביקורת וחופש ממקום של אינטימיות, הזדהות וביטחון עצמי. כל זה קורה כשאנשי החינוך משמשים דוגמה אישית של אנשי קודש, ובית הספר חי בסוג של דיאלקטיקה עם קהילה תומכת מסביב. איך אמורה הספרייה בבית ספר כזה להיראות? מה תפקידו של הספרן? מה הם יחסי הגומלין בינו ובין הצוות החינוכי? לא מפתיע שהנושא אינו עולה לדיון כלל בכתבי הרב שג"ר. בעוד בארה"ב ובעוד מדינות מערביות נושא התפקיד החינוכי של הספרן ועבודתו המשותפת עם צוות בית הספר נמצא במקום מכובד בסדרי העדיפויות של מערכת החינוך זה כמה עשורים,¹⁵ תהליך מקביל בישראל עדיין בחיתוליו, ולפי המחקר קיימים פערים עצומים בינינו ובין מדינות מערביות אחרות בתחום זה. במקרים רבים, על פי מחקרן של רות אש-ארגייל וסנונית שהם (2012), ובמיוחד במצב שבו הספרן אינו עובר הכשרה חינוכית מקצועית – הספרן בעצמו אינו מודע כלל למתרחש בבית הספר, ועבודתו נעשית ברמה טכנית ושטחית בלבד. הוא אינו

¹⁴ באמצע שנות ה-90 הוקמה ישיבה תיכונית באחד מיישובי יש"ע שחרתה על דגלה לימודים של רוח וחברה. לדברי ראש הישיבה לימודים אלה יעשירו את התלמידים גם מבחינה דתית. מהר מאוד נעלם החזון הזה וישיבה זו הפכה להיות כמו כל האחרות.

¹⁵ ראו Craver, (1998) School Library Media Specialist Roles and Responsibilities, וגם Craver, 1986.

רואה את עצמו כאיש חינוך, ומובן שהנהלת בית הספר והמורים גם הם אינם רואים בו מחנך. מצד שני, ככל שהספרן מוכשר גם בהוראה (כמקובל בארה"ב) הוא תופס את עצמו כ"איש חינוך", ורמת שיתוף הפעולה בינו ובין הצוות החינוכי עולה. צוות ההוראה מבין היטב שלספרן ידע וכישורים ייחודיים, ולכן פונים אליו כשותף פעיל במגוון נושאים הקשורים בתכנית הלימודים ותכניות מיוחדות. במצב כזה הספרייה לא נשארת רק מקום שאפשר לשלוח את התלמידים כששיעור מתבטל, כמו שמקובל בהרבה בתי ספר בארץ!

לא כאן המקום לשחזר את המחקרים של קטליין קרייבר (Craver, 1986) ושל אחרים המראים שבעידן הדיגיטלי הספרייה הופכת להיות "מרכז מידע" והספרן "מידען" וכו'. הדברים האלה כבר ידועים ומיושמים בשטח. במקום זה עלינו לנסות להבין מה הן ההשלכות של החזון החינוכי של הרב שג"ר על הספרייה ועל הספרן מעבר למה שמצופה בבית ספר דתי "רגיל". לשם כך נדגיש שבית הספר הממלכתי-דתי נוסח הרב שג"ר, שמגדיר את עצמו כ"דתי", ואולי במובן מסוים אפילו "חרדי", מנסה גם לחנך לביקורתיות, ספקנות ופתיחות, וכל זה ללא "תכנות" ואידאולוגיית יתר!

נתחיל באמירה שהספרייה הזאת חייבת לשמש כסוג של "חממה", מרחב בטוח שבו תלמידים יכולים לחפש מידע על מגוון רב של נושאים, במיוחד במדעי החברה והרוח. מכאן השפעה מרבית על גבולות האוסף. נוסף להצגת ספרים בפסיכולוגיה ובסוציולוגיה (כמקובל בחינוך צ"ד), הספרייה חייבת להציג מבחר רב של ספרים בפילוסופיה (בדגש על פילוסופיה קיומית ופוסט-מודרנית)¹⁶, באנתרופולוגיה, באתנוגרפיה ובדתות. הספרייה היא המקום שבו התלמיד יכול גם להעמיק בנרטיב של ה"אחר", ולכן יהיו בה מבחר ספרים הכתובים ממבטם של נשים, חילונים, חרדים ופולסטינים. סוגיית האינטרנט ושאלת הפילטרים¹⁷ גם היא תצטרך לדיון רציני ויצירתי במטרה להגיע לאיזון הנכון. לבניית אוסף כזה יידרש שיתוף פעולה בין הספרן, המורים ואף ההנהלה. שאלת ה"צנזורה" בספרייה, מה להכניס ומה לאסור, תצטרך לעבור דיון מחודש,

¹⁶ הפילוסופים הקיומיים שמוזכרים רבות בכתבי הרב שג"ר הם קאמי וסארטר. בין הפילוסופים הפוסט-מודרניים בולטים במיוחד ויטגנשטיין, פוקו, ז'יזק ודרידה. הרב הרבה לעסוק גם בפסיכולוגיה, הן של פרויד ותלמידיו הן של יונג ולאקאן.

¹⁷ הרבה נכתב על השפעות האינטרנט על צעירים. ראו לדוגמה Yan, 2006, pp. 1–11, וכן Jaeger, Bertot and McClure, 2004, pp. 1131–1139. בהקשר הישראלי ראוי לציין את דבריו של פרופ' עזרא פליישר (פליישר, תש"ן).

וייתכן שבבית ספר כזה עדיף שגם נציג הסטודנטים ונציג ההורים ישתתפו בדיונים, ושתהיה שקיפות מלאה לגבי הקריטריונים שיתקבלו. מובן שעל הספרן להיות גם "מומחה תוכן" כמה שאפשר, ורקע רק בספרות לא יספיק לו – הוא יצטרך להצטייד גם בידע בתחומים נוספים של רוח וחברה. חשוב במיוחד שהוא יצליח לפתח קשר פתוח וזורם עם החניכים, כי ייתכן שתלמידים יפנו אליו כדי לבדוק רעיונות חדשים שהם עדיין אינם מוכנים לחשוף בפני המורים.

כאן אנחנו חוזרים לתפיסת הספרייה כמקום מרכזי בחזון בית הספר שהוא גם מקום מפגש בין הביתיות והגלותיות. החניך חייב להרגיש בספרייה ב"בית". לא רק בזכות האווירה הבלתי פורמלית והמזמינה, אלא גם בגלל היחס החם והלא-שיפוטי של הספרנים. שם יאתגרו את התלמיד ל"פתוח את הראש" ולהרחיב את האופקים, אבל ממקום מוכר, אינטימי ותומך. שם הוא יוכל לבדוק את הגבולות ולגשש אחר ספקותיו באווירה בטוחה ולא מאיימת. הספרן יצטרך למצוא את האיזון הנכון בין תפקידו החתרני כמעורר שאלות (גלותיות) ובין תפקידו כעוגן מסורתי בדיוניו עם התלמידים (ביתיות).

מובן שכל זה אינו בא במקום התפקיד המסורתי של הספרייה כמרכז מידע ומחקר. הכישורים ה"חינוכיים" של הספרן שהזכרנו אותם לעיל יבואו כתוספת. כמי שמבין גם בתכנים וגם במידענות יהיה שותף מלא ויוזם בבניית תכניות לימודים, ולא רק באספקה פסיבית של משאבים עבורן. הוא יהיה מסוגל גם ליזום מגוון פעילויות חינוכיות בלתי פורמליות ובין-תחומיות שעבורן הספרייה היא המקום הטבעי ביותר. בין היתר, הספרן יכול לארגן פעילויות שונות שהם על התפר בין מחשבת ישראל ופילוסופיה כללית, או על התפר בין הקהילה הציונית-דתית ובין קהילות אחרות, הן דתיות/מסורתיות/חילוניות והן לא יהודיות. למסעות לימודיים כאלה יכולים להילוות גם מפגשים עם תלמידים ממוסדות חינוכיים מקבילים בסקטורים אחרים של האוכלוסייה. נראה שהאווירה הפתוחה והבטוחה של הספרייה מתאימה ביותר לפעילות מסוג זה שתכלול חיפוש רציני בספרייה ובמאגרי מידע כחלק מההכנה לכל פעילות. מובן שהספרים של הרב שג"ר עצמו יהיו חשובים כדי להפגיש את התלמידים עם ההתמודדות השג"רית בסוגיות שונות, וייתכן אף ליזום קיום של חוג שיעסוק בכתבי הרב. ראוי להדגיש, שלא מדובר כאן במהפכה קיצונית בספריית בית הספר. הספרייה תמשך לספק את השירותים המסורתיים של ספריית בית ספר. אך מדובר ביתר פתיחות בגבולות האוסף והשיח ובהדגשים שהם אכן שונים מאלה שבספריית בית הספר הצ"ד הרגיל.

בחזונו של הרב שג"ר ראינו גם התייחסות רבה למעורבות קהילתית בבית הספר, שתכלול את ההורים וגם מוסדות אחרים בקהילה, דוגמת בית הכנסת והמתנ"ס. מדובר בקיום טקסים שונים, בלימוד של אבות ובנים ואולי אף בתפילות משותפות. גם מפעלי "חסד" קיימים במסגרת הזאת. הספרייה יכולה ליזום פעילויות כאלה, אבל גם לספק חומר לימודי נלווה, ברמה של איכות ויצירתיות מעבר ליכולות של הצוות החינוכי הרגיל.

מובן מאילו שהספרן חייב להיות בקי במידענות עם יכולות גבוהות בחיפוש במאגרי מידע, הן תורניים כמו פרויקט השו"ת ו-DBS, הן כלליים כמו Proquest ו-Ebsco.¹⁸ הספרן חייב לדעת איך לאתר ספרים ומאמרים עדכניים במגוון הנושאים הקשורים בלימוד הפורמלי והבלתי-פורמלי בבית הספר. דגש היתר על מדעי הרוח והחברה בבית הספר ה"שג"רי" ידרוש מהספרן לעדכן את ידיעותיו בתחומים האלה כדי לאפשר לו לאתר את החומרים הרלוונטיים ביותר לכל נושא ונושא. לכן, כפי שהדגשנו לעיל, הספרן בבית הספר הזה יצטרך להיות לא רק מומחה לספרנות-מידענות אלא גם "מומחה תוכן" ביהדות ובלמודים כלליים.¹⁹

סיכום

חזונו החינוכי הצד"פ של הרב שג"ר מאתגר את החינוך הדתי ומותח את הגבולות המקובלות של החינוך הדתי-לאומי במדינת ישראל, ואגב כך מאתגר גם את הספרייה הבית-ספרית ואת הספרן שבה. מצד אחד, הספרייה בבית ספר הפועל לאור החזון של הרב שג"ר יכולה להמשיך למלא את תפקידה המסורתי כחלק מינורי בארגון, כמקום העונה על דרישות המערכת למשאבים שונים, הן חומרים מודפסים הן מידע דיגיטלי. אבל מצד שני, עם הענקת הכשרה מתאימה לספרנים, ובעיקר השקפה ספרנית-חינוכית רחבה, ייתכן שדווקא בבית ספר כזה הספרייה יכולה להפוך למוקד של השראה ושל מגוון פעילויות ולמרכז של עשייה חינוכית מבורכת ברוח הרב שג"ר על ידי אספקת חומרים ייחודיים וארגון פעילויות שונות כפי שתיארנו לעיל. עשייה ספרייתית כזאת, שנעשית כחלק

¹⁸ בהנחה שלבית הספר יהיה תקציב להיות מנוי למאגרי המידע היקרים. נושא זה קשור לשאלת תקצוב הספריות במערכת החינוך ואכמ"ל.

¹⁹ בהמשך להערה הקודמת נאמר שלשם העסקת ספרן ברמה מקצועית כזאת יידרש תקציב שכיום אינו ברי-השגה.

אינטגרלי מהפעילות החינוכית הכללית של בית הספר, עשויה להעשיר לא רק את התלמידים ואת הצוות החינוכי, אלא לטווח ארוך גם את הקהילה מסיב לבית הספר.

מקורות

- אש-ארגיל, ר', ושהם, ס' (2012). הקשר בין תפיסת מעורבות הספרנים בחיי בית-הספר בעיני המורים, מנהלים וספרנים וסוג הכשרתם של הספרנים לבין דפוס שיתוף הפעולה בין מורים לספרנים. *מידעת*, 8, עמ' 34–47.
- גור-זאב, א' (2004). *לקראת חינוך לגלותיות: רב תרבותיות, פוסט קולוניאליזם וחינוך שכנגד בעידן הפוסט-מודרני*. תל אביב: רסלינג.
- גרדנר, ה' (1996). *אינטליגנציות מרובות: התאוריה הלכה למעשה* (תרגום מאנגלית: א' צוקרמן). ירושלים: מכון ברנר וייס לפיתוח החשיבה.
- פליישר, ע' (תש"ן). *ספר, ספרייה וספרן בעידן טכנולוגי: דברים במושג הפתיחה של הכנס הבינלאומי הראשון של ספרנים בספריות יהודיות וישראליות*. ירושלים: בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי.
- רבינוביץ, ר"צ הכהן (תרס"א). *ספר פרי צדיק על התורה*, כרך ג. לובלין: דפוס השותפים שניידמעסער והעשענהארן.
- רוזנברג, ש"ג (הרב שג"ר) (תשס"ט). *כתורתו יהגה: לימוד תורה כבקשת אלוקים* (ערך: ז' מאור). אלון שבות: מכון כתבי הרב שג"ר.
- _____ (תש"ע). *זמן של חירות: דרשות לחג הפסח* (ערך: י' מבורך). אלון שבות: מכון כתבי הרב שג"ר.
- _____ (תשס"ד). *כלים שבורים: תורה וציונות דתית כסביבה פוסטמודרנית* (ערך: א' צוריאלי). אפרת: ישיבת שיח יצחק.
- _____ (2013). *לוחות ושברי לוחות: הגות יהודית נוכח הפוסטמודרניזם* (ערך: ז' מאור). אלון שבות: מכון כתבי הרב שג"ר בשיתוף עם הוצאת ידיעות אחרונות.
- שרלו, ר"י (תשס"ה). *כלים שבורים*. נדלה מתוך: <http://www.moreshet.co.il/web/shut/shut2.asp?id=52176>
- Craver, K. (1986). The Changing Instructional Role of the High School Library Media Specialist, 1950–84: A Survey of Professional Literature, Standards and Research Studies. *School Library Media Quarterly*, 14 (4) : http://www.ala.org/aasl/sites/ala.org.aasl/files/content/aaslpubsandjournals/slr/edchoice/SLMQ_ChangingInstructionalRole_InfoPower.pdf.
- Jaeger, P. T., Bertot, J. C. and McClure, C. R. (2004). The Effects of the Children's Internet Protection Act (CIPA) in Public Libraries and Its

Implications for Research: A Statistical, Policy, and Legal Analysis. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 55 (13) , pp. 1131–1139.

Leshem, Z. (2014). Translation of Chassidic Educational Philosophy into the Contemporary Educational Landscape. Retrieved from: [https:// www.academia.edu/7107024/Translation_of_Chassidic_Educational_Philosophy_into_the_Contemporary_Educational_Landscape](https://www.academia.edu/7107024/Translation_of_Chassidic_Educational_Philosophy_into_the_Contemporary_Educational_Landscape).

Yan, Z. (2006). What Influences Children's and Adolescents' Understanding of the Internet?. *Developmental Psychology*, 42 (3), pp. 1–11.

School Library Media Specialist Roles and Responsibilities in Information Power: Building Partnerships for Learning (1998). *American Library Association* (no editor listed). Chicago. Retrieved from: https://www.naesp.org/resources/2/Research_Roundup/2007/RR2007v23n2a3.pdf.